

NEVRUZ BEY HİKÂYESİ İNCELEMELERİNE KATKILAR

Nail TAN

Özet

Türk Dünyası'nın ortak bayramı Nevruz etrafında önemli bir halk kültürü malzemesi oluşmuştur. Bu malzeme içinde halk hikâyeleri de bulunmaktadır. Nevruz Bey halk hikâyesi Dr. Duymaz tarafından 1996 yılında incelenmiştir.

Azerbaycan'da 2003 yılında yayımlanan Ağbaba Folkloru adlı kitapta yeni bir Nevruz halk hikâyesi daha yayımlanmıştır. Nevruz Bey hikâyesiyle bazı benzerlikleri bulunsa da çok farklı bir anlatıdır.

Anahtar kelimeler: Nevruz, Nevruz Bey hikâyesi, Azerbaycan, Ağbaba.

Contributions To The Studies On Nevruz Bey Story

Abstract

There's been a great deal of folk culture material around the Turkic World's common festival Nevruz. There are also folk stories in this material. Nevruz Bey (Mr. Nevruz) folk story was examined by Dr. Duymaz in 1996.

Another new Nevruz folk story was published in the book Ağbaba Folklore which was published in Azerbaijan in 2003. Although there are some similarities between these two stories (Nevruz Bey and the new one), the new story is a very different kind of narration.

Key words: Nevruz, Nevruz Bey story, Azerbaijan, Ağbaba.

UNESCO Genel Kurulunca 2009 yılında, somut olmayan korunmaya değer kültür varlıkları arasında, Türk Dünyası ve İran'ın ortak bayramı olarak tescil edilen Nevruz, Türk Dünyası halk edebiyatında atasözü, deyim, alkış-kargış, bilmece, masal, efsane motifi, mani, türkü, âşık sanatında şiir, halk hikâyesi olarak yer aldığı gibi geleneksel tiyatro, büyülerin ve çocukların oyunları, el sanatları ve halk mutfağını da etkilemiş;

birçok kültür ürününün yaratılmasına yol açmıştır. AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının Prof. Dr. Öcal Oğuz'un editörlüğünde bir bilim kuruluna hazırlatıp 2004 yılında yayımladığı *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*¹, söz konusu kültür ürünlerini bir araya getiren çok önemli bir eserdir. Yine aynı Kurum tarafından, bu yayını tamamlar nitelikte bir şiir antolojisi bastırılmıştır.²

Nevruz'la ilgili yaratılan halk edebiyatı ürünlerinden halk hikâyeleri konusu nedense Ansiklopedi'de yer almamıştır. Herhâlde, Nevruz Bayramı'yla ilgisinin belirlenmesinde tereddüte düşüldü. Kanaatimizce, *Nevruz Bey* hikâyesi ve eş metinlerinin (çeşitlemelerinin), Nevruz Bayramı'yla büyük ilgisi vardır.

Türkiye, Azerbaycan ile İran'daki Türkler arasında yaygın halk hikâyelerinden biri; kahramanının Nevruz günü doğması ve bu kutsal günden aldığı manevi güçlerle beslenmesi dolayısıyla Nevruz (Azerbaycan Türkçesiyle Novruz) Bey adını taşıyan anlatıdır. Bu hikâye, halk edebiyatçısı Ali Duymaz tarafından, 1996'daki bilgilere dayanılarak karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmiş, bazı metinlerle birlikte (Nevruz ile Gandep, Novruz ve Gandab, Nevruz Bey, Novruz ile Gendab Hikâyesi) yayımlanmıştır.³

Dr. Duymaz, incelemesinin birinci bölümünde Türkiye, Azerbaycan, İran ve Ermenistan'da derlenen, incelenen, yayımlanan *Nevruz Bey* hikâyeleri üzerinde durmuş; eldeki malzemenin neler olduğunu belirlemiştir. Araştırmacı, inceleme ve karşılaştırmasını altı eş metin (varyant) üzerinde yapmıştır. İki Azerbaycan, dördü Türkiye'de derlenmiştir.

Katkımız Azerbaycan'la ilgili olacağından, önce Dr. Duymaz'ın belirlediği Azerbaycan kaynaklarına kısaca göz atmak istiyoruz:⁴ Hikâye (Azerbaycan Türkçesiyle destan), ilk önce 1881-1914 yılları arasında yayımlanan SMOMPK (Sbornik Materialev dlya Opisanije Mestnostey i Plaemen Kavkaza/Kafkas Bölgesi Halklarına Ait Materyaller Dergisi) dergisinin 7. cilt, 2. sayısında Rusça yer almıştır. Daha sonra Himmet Elizade, Âşık Mirze Bayramov'dan derlediği *Novruz Nağılınu/Masalını* 1929 yılında Bakü'de yayımlamıştır. Bu ilk yayımları, E. Ahundov'un *Halg Dastanları* (1961), E. Ahundov-M. H. Tehmasib-H. Araslı-N. Seyidov'un *Azerbaycan Dastanları* (1965) ve Ayaz Vefalı'nın *Azerbaycan Halg Dastanları* (1988) kitaplarındaki metin baskıları izlemiş, Latin harfleriyle de 2005 yılında beş ciltlik *Azerbaycan Dastanları* kitabının (E. Ahundov-M. H. Tehmasib) I. cildinde yeni baskısı yapılmıştır.⁵ Beş cildi, Latin harfleriyle halk bilimci Prof. Dr. Muharrem Kasımlı baskıya hazırlamış, eş metinlerle aradaki farklar her cildin sonunda gösterilmiştir.

Dr. Duymaz'ın M. H. Tehmasib'den naklen verdiği bilgiye göre Azerbaycan'da resmî ve özel arşivlerde korunan dokuz Nevruz hikâyesi derlemesi (eş metin hâlinde) daha vardır.⁶ Ancak, bunlar yayımlanan metinler kadar olgun ve tamam değildir.

Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü (eski adı Dede Korkut Adına Folklor İlmi Kültür Merkezi) *Azerbaycan Folkloru Antolojisi (Antologiyası)* adıyla ülkenin bütün illerinin, bölgelerinin halk kültürü değerlerini cilt cilt yayımlamaktadır. 2003 yılında Bakü'de yayımlanan 8. Cilt Ağbaba folklorunu içermektedir.⁷ Bu ciltte

Ağbaba Çivinli köyünden 59 yaşındaki Âşık Paşa Göydağlı/Gökdağlı'dan derlenen bir *Novruz* hikâyesi yayımlanmıştır.⁸ İşte bu yazıyı yazmamızın ana sebebi bu hikâyedir. Çünkü, Nevruz-Gendap Hanım âşık mâşuk tiplerinde mâşuk değişmiş, hikâyeye yeni motifler eklenmiştir.

Novruz/Nevruz başlıklı hikâyenin olay akışı şöyledir:

* Şüregel'in Karaçanta köyünde Mehemmet/Muhammet adlı bir kişi yaşıyordu. İki oğlu vardı. Hasan Ali ile Nevruz. Büyük oğlu Hasan Ali'yi Destegül adlı bir kızla evlendirmişti. Hasan Ali genç yaşta ölünce Destegül dul kaldı.

* Bir yandan yoksulluk bir yandan oğlunun ölümü Muhammet Efendi'yi çok üzdü. Eşi Lalezar'la bir karar verdiler. Nevruz, biraz büyüyünce Destegül'le evlendirilecektir.

* Nevruz, boylu poslu, 17-18 yaşında yakışıklı bir delikanlıydı. Bir gün koyunlarını otlatmak için Gökbülak'a gittiğinde uykusu geldi. Koyunlarını sularken yattı, uyudu. Rüyasında bir aksakallı pîr başında durdu. Ona bir bade verdi. Badeyi içen Nevruz'un yüreği yandı. Pîr, iki parmağının arasından bir güzel kız gösterdi: "O kız senin sevgilin Selbinaz'dır. Çıldırılı Kerim Ağa'nın kızıdır." dedi.

* Nevruz, uykusundan uyanamadı. Ağzından köpükler taşmıştı. Eve dönmeyince babası Muhammet ve koyun sahipleri onu arayıp bulak başında baygın buldular. Eve getirdiler. Annesi Lalezar Hanım başladı ağlamaya. Güngörmüş bir adam dedi ki: "Bu aşk hastasıdır. İki gün sonra kendine gelir. Bu arada bir saz yapın. Derdini ancak sazla söyler."

* Nevruz, iki gün sonra kendine geldi. Hemen bir saz istedi. Rüyasında pîrler elinden bade içip Çıldır güzeli Selbinaz'a âşık olduğunu, yollara düşüp sevgilisini arayacağını, şiir hâlinde çalıp söyledi.

* Annesi Lalezar'la Nevruz karşılıklı saz ve sözle konuştular. Lalezar Hanım, "Sana Destegül'ü alalım, mutlu ol, Çıldır'a gitme!" dediyse de Nevruz kararından dönmedi: "Ben Selbinaz'sız yaşayamam." dedi. Anne, baba ve akrabaları onu yola çıkmaktan engellemeye çalıştılar.

* Nevruz, bir gün kırlara açıldı. Bir çobanla karşılaştı. Çoban niçin üzgün olduğunu sordu. Nevruz, ona sazla sözle aşkını, akrabalarının sevgilisine gitmesine engel olduklarını anlattı. Tam bu sırada, onu arayan akrabaları yanına gelip köye götürdüler.

* Nevruz'un annesi, oğlunun sevgilisini aramak üzere evden çıkıp gitmesinden çok korkuyordu. Derdini, çok bilmiş kadınlara anlattı. Kadınlardan içinde kötü dilli bir kadın vardı. "Oğlun burada kalsın istiyorsan, onu murdarla, pisle!" dedi. Lalezar Hanım oğlunu murdarladı. (Yani, dinen yasak olan yiyecekler yedirdi. Mundarladı. Böylece bade içerek kazandığı manevi gücü kaybetti.) Nevruz'un o dakika gözleri karardı, dünya başına yıkıldı.

* Gözleri görmeyen Nevruz, aklını da yitirip çöllere, kırlara düştü. Akli başına geldiği anlarda sazını sinesine basıp yanık yanık derdini dağlara anlatıyordu.

* Bir gün kırlarda dolaşırken dağlardan bir yel esti. Bu yel Nevruz'a çok dokundu. Sazını eline alıp yele yalvarmaya başladı. Sevgilisine haber götürsün, son nefesinde onun adını söylediğini duyursun diye.

* Sevgilisine yel vasıtasıyla son sözünü ulaştırdığına inanan Hak âşığı Nevruz, genç yaşta dünyasını değiştirdi. Anne ve babası, akrabaları, köylüleri toplanıp cenazesini toprağa verdiler.

Bugün Ermenistan toprakları içinde kalan eski Azerbaycan yurdu Ağbaba'nın Karaçanta köyünde geçen bu aşk hikâyesinin Diyarbakır ve Mısır mekânlı *Nevruz Bey* hikâyesiyle benzerlik ve farklılıklarını şöyle gösterebiliriz.

a. Benzerlikler

aa. Nevruz, bade içmiş bir Hak âşığıdır. Kendisine rüyada bir sevgili gösterilir.

ab. Yaşlı bir adam, Nevruz'un derdinin aşk olduğunu, iki gün sonra ayılacağını söyler. Ayılınca şairlik yeteneğini de kazanır.

ac. Anne ve babası onun sevgilisini aramak üzere yola çıkmasına engel olmak isterler.

ad. Sevgilisini ararken dağlara, esen yele şiirler söyler.

b. Farklılıklar

ba. Olay Diyarbakır-Mısır yerine Ağbaba'nın Karaçanta köyünde geçer.

bb. Nevruz, bir evin bir oğlu değildir. Bir ağabeyi vardır.

bc. Kendisine buta (sevgili) verilen kız Mısır'daki Gendab Hanım değil Çıldır'daki Kerim Ağa'nın kızı Selbinaz'dır.

bd. Sevdiği kızı aramaya gitmemesi için Nevruz, annesi tarafından murdarlanır, mundarlanır. Böylece gözleri görmez olur, aklını yitirir.

be. Sevdiğine kavuşamayan Nevruz genç yaşta ölür. Oysa *Nevruz Bey* hikâyesinde, Nevruz Gendab'a ve sevdiği iki kıza (Gülşan ve Şehriyar) kavuşur. Hikâye ölümle değil düğünle biter.

bf. Bu hikâye kısadır ve başında üstadname/döşeme, sonunda cihanname bölümleri yoktur.

Ağbaba eş metninde sekiz şiir vardır. Bunların yedisi, Nevruz'un annesine, çobana (iki şiir), dağlara, yele ve halka (iki şiir) söylediği, üçer dörtlükten ibaret şiirlerdir. Biri ise karşılıklı deyişmedir ve annesiyle arasında oluşmuştur. Bu şiir de, geleneğe uygun şekilde üçer dörtlük söylenmiştir. Şiirler, asıl *Nevruz Bey* hikâyesiyle benzerlik göstermemektedir.

Dr. Duymaz'ın da belirttiği gibi, Azerbaycan'da Âşık Nevruz adıyla bir âşık yaşadığına inanılmakta ancak hayatıyla ilgili sağlam bir bilgi verilememektedir. *Nevruz Bey* hikâyesinin içindeki bazı şiirler Âşık Nevruz'un şiirleri diye Salman Mümtaz tarafından 1927 yılında Bakü'de yayımlanmıştır.⁹

Sonuç

Ağbaba'dan derlenen *Nevruz/Novruz* hikâyesinde kahramanın, Nevruz günü doğduğu söylenmese bile, adını Nevruz günü doğanlara Nevruz-Nevruze adının verilmesi geleneğinden aldığı açıktır. Onun Hak âşığı olmasında da Nevruz'un Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte bu güne yükledikleri kutsal değerlerin (Kur'an'ın nazil olduğu gün, Hz. Muhammed'e peygamberlik muştulandığı gün, Nuh Tufanı'ndan sonra insanların karaya ayak bastıkları gün, Hz. Ali'nin doğduğu gün, Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın evlendiği gün gibi) rol oynadığını söylemek yanlış sayılmaz.

Hikâyeyi, Dr. Duymaz'ın incelediği *Nevruz Bey* hikâyesinin bir çeşitlemesi/eş metni gibi kabul edemeyiz. Çünkü, iki hikâye arasında dağlar kadar fark vardır. En doğrusu, bu küçük hikâyeyi Nevruz edebiyatına dâhil, yeni bir anlatma olarak değerlendirmektir.

- ¹ *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi* (2004), (Editör Öcal Oğuz), Ankara, 492 s., AYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 298.
- ² *Türk Dünyası Nevruz Şiirleri Antolojisi* (2004), (Yay. hzl. Nilgül Aytuzlar vd.), Ankara, 166 s., AYK Kültür Merkezi Yayınları: 299.
- ³ Duymaz, Ali (1996), *Nevruz Bey Hikâyesi (İnceleme-Metinler)*, Aydın, 159 s., "Millî Folklor Yayınları: 5"
Son yıllarda Azerbaycan'da da önemli bir kitap yayımlandı: Pirsultanlı, Sednik Paşa (2009), *Novruz-Qendab ve Diğer Mehebbet Dastanlarının Muqayiseli Tedqiqi*, Bakü, 111 s.
- ⁴ Duymaz, age., s. 10-11.
- ⁵ Ahundov, E.-M. H. Tehmasib (2005), *Azerbaycan Dastanları*, Bakü, C. I, s. 169-196.
- ⁶ Duymaz, age., s. 11. Âşık Dedekişi (1955), Hüseyin Hüseyinoğlu, Mirzeli Yusifoğlu (1956), İbadullayev Hudulla (1956), Ocaggulu Elibalaoğlu, Babakişi Hankişioğlu (1957), Elişah (1957) ve Âşık Mirze'den derlenen hikâye veya hikâye parçaları.
- ⁷ İsmayilov, Hüseyin-Tacir Gurbanov (2003), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası-Ağbaba Folkloru*, Bakü, 475 s.
- ⁸ İsmayilov-Gurbanov, age., s. 289-295.
- ⁹ Duymaz, age., s. 11.